

УДК 314.748+314.728

МАСШТАБИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ: ДОСВІД КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ

Балакірєва Ольга Миколаївна – кандидат соціологічних наук, завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" (м. Київ)

Шестаковський Олексій – науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" (м. Київ)

У статті на базі даних всеукраїнського опитування надано кількісну оцінку обсягів внутрішньої і зовнішньої трудової міграції громадян України в 2010–2011 роках¹. Підкреслюється, що зниження кількості зовнішніх мігрантів пояснюється, в тому числі, світовою економічною кризою, що знаходить своє відображення у невисоких оцінках трудової міграції в межах здійсненого дослідження.

Ключові слова: трудова міграція, внутрішня міграція, зовнішня міграція, оцінювання.

В статті на основі даних всеукраїнського опроса представлена количественная оценка объемов внутренней и внешней трудовой миграции граждан Украины в 2010-2011 годах. Подчеркивается, что снижение количества внешних мигрантов объясняется, в том числе, мировым экономическим кризисом, что находит свое отражение в невысоких оценках трудовой миграции в рамках проведенного исследования.

Ключевые слова: трудовая миграция, внутренняя миграция, внешняя миграция, оценивание.

The paper presents an attempt of an approximate quantitative estimation of internal and external labor migration size for Ukrainian citizens in 2010–2011. It is grounded on all-Ukrainian representative survey data. Relatively low estimation of external migrants' number is explained by its decrease since the beginning of the World economical crisis.

Keywords: labor migration, internal migration, external migration, estimation.

Сучасне українське суспільство характеризується активними зовнішніми² і внутрішніми міграціями [2]. При цьому помітне місце в структурі міграцій населення посідає трудова міграція, яка останнім часом набуває все більшого поширення. Трудова міграція суттєво позначається на ситуації в суспільстві в цілому, його окремих сферах, багатьох українських родин. За цих умов надзвичайно актуалізується питання її кількісної оцінки, що має велике значення для розробки адекватної соціальної політики нашої держави.

Нажаль, державна статистика працевлаштування українців за кордоном не показує реальну кількість зовнішніх трудових мігрантів, оскільки фіксує лише працевлаштованих за допомогою офіційних структур. Таких осіб у 2005–2008 рр. нараховувалось 56,5–80,4 тис. [3, с.24], тоді як за більшістю фахових оцінок мова йде про мільйони. Ці оцінки після 2000 року коливалися в межах від 1 до 7 млн осіб³. Проте останнє відоме нам ґрунтовне емпіричне дослідження, присвячене зовнішній трудової міграції, базується на докризисних даних 2008 року [3]. Назріла необхідність нових оцінок.

Внутрішня трудова міграція вивчена набагато менше. Нам відомі лише окремі роботи І. Прибиткової [1; 4; 5]. Дані Держкомстату вказують кількість осіб, котрі мігрували в межах України, але невідомо, яку частку з них складають трудові мігранти. З огляду на те, що внутрішня міграція під час фінансово-економічної кризи мала підсилитися [6], вивчати її не менш актуально, ніж зовнішню. Внутрішня трудова міграція в Україні підсилюється нерівномірністю розвитку регіонів, особливостями трансформації ринку праці, занепадом окремих галузей економіки та, як наслідок, окремих населених пунктів, посиленням відмінностей у якості життя мешканців сільських поселень та міст, а також широким спектром інших суб'єктивних та об'єктивних чинників [7]. За таких умов формується суспільний запит щодо вивчення як загальних масштабів, так й окремих потоків внутрішньої трудової міграції, а саме: трудової міграції в межах конкретних областей, міжрегіональних потоків, трудових міграційних переміщень до столиці тощо.

© Балакірєва О.М., 2012

© Шестаковський О., 2012

¹ Підготовлено в межах планової відомчої НДР ДУ ІЕП НАН України "Вплив економічних перетворень на процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві" (тема № 3.1.7.63; 0110U004381).

² Україна визнана п'ятою країною у світі за кількістю осіб, котрі емігрували з неї у різні роки (6,6 млн.), через неї проходять одні з найбільших міграційних коридорів у світі [1].

³ Докладніший розгляд оцінок і відповідних джерел див. нижче у табл. 3.

У цій статті поставлено за мету кількісно оцінити обсяги трудової міграції (зовнішньої і внутрішньої) у 2010–2011 роках.

Реалізуючи цю мету, ми звернулись до даних опитування "Ваша думка: квітень 2011", що було проведене Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка разом з Центром "Соціальний моніторинг" (УІСД/ЦСМ) за участі наукових співробітників відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України⁴, (далі – опитування "Ваша думка: квітень 2011"). Польовий етап відбувся 1–10 квітня 2011 року в 26 територіально-адміністративних одиницях України: 24 областях, АР Крим та м. Києві. Усього опитано 6501 респондент. Стандартні відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становлять 1,31–2,18%⁵.

У випадку наявного досвіду трудової міграції у домогосподарстві респондента ("працював та отримував гроші (офіційно або неофіційно) за межами Вашого населеного пункту") йому (їй) ставився блок відповідних запитань щодо кожного члена домогосподарства, який мав такий досвід у 2010–2011 роках. Усього 738 респондентів відповіли, що вони та/або члени їхніх родин мали досвід трудової міграції. На підставі їхніх відповідей зібрані дані про 949 трудових мігрантів.

Масштаби трудової міграції у 2010–2011 роках: відносні та абсолютні оцінки. Загальна частка домогосподарств з індивідами, що вдавалися до трудової міграції протягом 2010–2011 років, складає 11,4%, у середньому 1,23 особи в родині⁶.

Більшість трудових мігрантів – внутрішні (табл. 1). Їх у 2,5 рази більше, ніж зовнішніх мігрантів, більше половини мігрантів працювали у межах своєї області. Примітно, що зазвичай практикують або внутрішню, або зовнішню міграцію. Частка домогосподарств, де є обидва типи трудових мігрантів, складає лише 0,2%. Докладніше про розподіл соціально-демографічних характеристик мігрантів та окремі характеристики самої міграції на підставі вказаного опитування див. [8].

Таблиця 1.

Розподіл трудових мігрантів у 2010–2011 роках за місцем призначення трудової міграції (N=949)

Напрямок міграції	%	Група
До обласного центру	30,3	Внутрішня трудова міграція – 73,2%
До іншого міста в межах області	27,8	
До іншого обласного центру	3,9	
До іншого міста іншої області	3,4	
До м. Києва	7,8	
До Росії	11,0	Зовнішня трудова міграція – 28,7%
До Польщі	3,7	
До країн Європи (крім Польщі)	9,1	
До США, Канади	0,8	
До інших країн	4,1	

Сума відповідей перевищує 100%, оскільки можна було обирати кілька варіантів Джерело: УІСД/ ЦСМ, опитування "Ваша думка: квітень 2011".

На підставі цих даних здійснено кількісну оцінку учасників трудових міграцій. Для цього застосовано оцінку методом коефіцієнту. Загальна ідея полягає в тому, щоб, визначивши за даними опитування частку домогосподарств з трудовими мігрантами, застосувати коефіцієнт до загальної кількості домогосподарств в Україні. Це дасть оціночну кількість домогосподарств, в яких є трудові мігранти. За даними опитування ми також маємо середню кількість трудових мігрантів у цих домогосподарствах. Помноживши оціночну кількість домогосподарств з трудовими мігрантами на середню кількість трудових мігрантів в одному домогосподарстві, матимемо оціночну кількість трудових мігрантів. Внаслідок особливостей вибіркового опитування краще дати не тільки точкову, а й інтервальну оцінку кількості мігрантів.

Оскільки під час реалізації вибірки фактично здійснюється відбір домогосподарств, у яких відбирається лише один респондент, то можна припустити, що респонденти представляли домогосподарства. Кількість домогосподарств в Україні у 2011 році дорівнювала 17022,7 тис., згідно з доповіддю Держслужби статистики [9].

⁴ В межах постійного моніторингу громадської думки Українського інституту соціальних досліджень ім.О.Яременка та Центру "Соціальний моніторинг" (керівник – О. Балакірева)

⁵ Опитування проведено в 82 містах, 32 СМТ та 254 селах України. Метод отримання інформації – індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента „віч-на-віч". Рівень досягнення респондентів – 64,8%.

⁶ Середнє було обраховане на 738 респондентах, $\sigma=0,52$.

Розділ 2. Емпіричні дослідження сучасного суспільства

За даними опитування "Ваша думка: квітень 2011 р.", 11,4% опитаних мали у домогосподарствах трудових мігрантів, а середня кількість трудових мігрантів у них – 1,23 особи ($\sigma=0,52$). Враховуючи обсяг вибірки (6501 осіб), частка таких домогосподарств у генеральній сукупності лежить в інтервалі від 10,7 до 12,2%, а середня кількість мігрантів – від 1,19 до 1,27 осіб на домогосподарство, з довірчою ймовірністю 95% (формули для обрахунку інтервальних оцінок можливо знайти, наприклад, у [10]). Перемноживши ці показники, отримуємо оцінки кількості учасників трудових міграцій протягом 2010–2011 років (табл. 2). Зрозуміло, що оцінки з точністю до особи не мають сенсу, тому їх було округлено.

Загальну кількість учасників трудових міграцій протягом 2010–2011 років (і внутрішніх, і зовнішніх) можна оцінити у число від 2,2 млн. до 2,6 млн. осіб з середньою оцінкою у 2,4 млн (табл. 2). Згідно з пропорцією між внутрішніми та зовнішніми мігрантами, наведеною у табл. 1, кількість внутрішніх мігрантів має складати приблизно 1,7 млн. осіб, інтервальна оцінка – від 1,6 до 1,9 млн осіб. Зовнішніх мігрантів має бути близько 0,68 млн., інтервальна оцінка – від 0,61 до 0,75 млн осіб.

Звернемо увагу, що не враховано мігрантів, котрі не залишили нікого в домогосподарстві, тобто одинаків або тих, хто тимчасово виїхав всією родиною. Отже, можна припустити, що кількість мігрантів, розрахована за даними соціологічного опитування, є недооціненою. Але навіть попри це, оцінки обсягу посткризової зовнішньої трудової міграції приблизно вдвічі менші, ніж до світової економічної кризи.

Таблиця 2.

Оціночна кількість учасників трудових міграцій в Україні у 2010–2011 роках та показники, що використовувалися для її обрахунку

	Кількість домогосподарств в Україні у 2011 р.	Частка домогосподарств з трудовими мігрантами, %	Середня кількість трудових мігрантів у домогосподарстві, осіб	Кількість учасників трудових міграцій, осіб		
				Загалом	Внутрішні мігранти	Зовнішні мігранти
Середня оцінка	17022700	11,4	1,23	2386923	1720971	675499
Мінімальна оцінка	17022700	10,7	1,19	2167500	1562768	613403
Максимальна оцінка	17022700	12,2	1,27	2637497	1901635	746412

Оцінка дається з довірчою ймовірністю 95%.

Джерело: УІСД/ ЦСМ, опитування "Ваша думка: квітень 2011".

Порівняння з іншими оцінками зовнішньої трудової міграції українців. Такі низькі оцінки варто додатково аргументувати. Фахові оцінки кількості трудових мігрантів за кордоном до 2008 року зведені у табл. 3.

Таблиця 3.

Оцінки кількості зовнішніх трудових мігрантів з України у різних джерелах

Джерело	Період оцінки	Кількість трудових мігрантів, осіб	Примітка
МЗС України й Тернопільський обласний центр зайнятості [11; 12]	2000–2001	Близько 2 млн.	На підставі даних центру зайнятості та опитування у Тернопільській області
Ретроспективна оцінка О. Позняка [2, с.27].	2000–2001	Близько 2 млн.	
Проект "Життєві шляхи населення України" [13, с.40]	2001	Близько 1 млн.	Дослідження Держкомстату в Донецькій, Луганській, Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій, Волинській та Рівненській областях. Опитано 18 тис. осіб.
Оцінка І. Гнибіденко [14, с.19]	2001	5 млн.	
Моніторинг ІС НАНУ "Україна на порозі XXI століття" [15; 16]	2002	1,5 млн	Включаючи тих, хто здійснював поїздки до 2002 року, у т.ч. осіб, що вдавалися до "човникової" торгівлі.
Виступ уповноваженого з прав людини Н. Карпачової [17]	2003	7 млн.	
Підрахунки О. Малиновської [15]	2003	1,4 млн	Дані прикордонної статистики разом з результатами опитувань міжнародних пасажирів у пунктах перетину кордону
Підрахунки О. Балакіревої [18]	2006	2,5–3 млн	Опитування респондентів про трудову міграцію серед них та членів їх родин.
Підрахунки А. Гайдуцького [19, с.8]	2007	4,8 млн.	На основі даних ОЕСР

"Обстеження трудової міграції в Україні" [3]	2005 – I пол. 2008 рр.	1,5 млн	Опитування респондентів про трудову міграцію серед них та членів їх родин.
	2007 – I пол. 2008 рр.	1,3 млн	
	2007 – I пол. 2008 рр.	1,1 млн	На підставі оцінок респондентами
"Ваша думка: квітень 2011"	2010 – 01-04.2011	0,61–0,75 млн	На підставі всеукраїнського опитування. Без урахування мігрантів, котрі не залишили в Україні інших членів домогосподарства.

Як бачимо, у різні роки оцінки коливалися від 1 млн. до 7 млн. Водночас фахівцями, що займаються вивченням трудових міграцій, найбільш емпірично обґрунтованими вважалися оцінки до 1,5–2 млн осіб до 2005 року [15; 20] і до 1,5 млн. у 2005–2008 роках [3]. Їхньою базою є розрахунки на підставі емпіричних обстежень домогосподарств з додатковим урахуванням даних державної статистики України та країн-реципієнтів. Більші оцінки обсягів міграції можуть базуватися, як пише О. Позняк, на ширшому контингенті осіб з міграційним досвідом [3]. Оцінка за результатами опитування "Ваша Думка: квітень 2011" удвічі менша за показники "Обстеження трудової міграції в Україні" – попереднього і найбільш методологічно обґрунтованого всеукраїнського дослідження такого роду. Такий результат скоріше за все пояснюється двома причинами – різницею методик та зміною об'єктивних умов. Особливість методики в даному випадку - це інший дизайн вибірки, який дозволив "Обстеженню..." охопити більшу кількість домогосподарств загалом і у сільській місцевості, зокрема⁷.

До об'єктивних умов, які спричинили зменшення масштабів зовнішньої трудової тимчасової міграції порівняно з 2007–2008, слід віднести вплив на наслідки економічної кризи [21, с. 198]. На користь цього свідчать такі аргументи. Кількість іммігрантів з України до держав ОЕСР зменшилася у 2009 році порівняно з 2007 (рис. 1). Також є дані про суттєве зменшення обсягів грошових приватних переказів з-за кордону до України (хоча обсяги грошових переказів навряд чи точно відображують внесок мігрантів у добробут їхніх родин, оскільки останні можуть відбуватися і в інших формах⁸). Найбільше приватних переказів в Україну поступило теж у 2008 році, після чого відбувся спад (табл. 4).

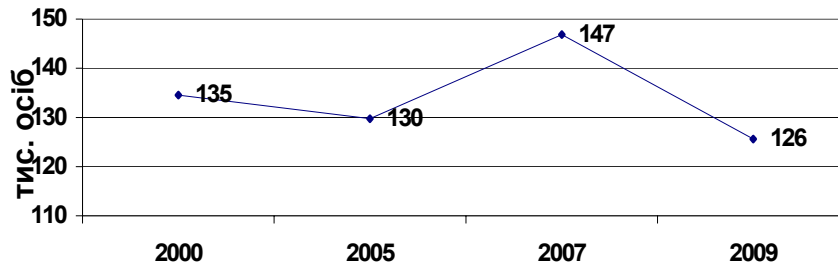

Рисунок 1. Динаміка іммігрантів з України до країн ОЕСР, тис. осіб.

Джерело: OECD, <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2011/jul/12/immigration-destination-countries-list-migration-statistics>

Перекази у 2010 році не досягнули рівня 2008 року, навіть якщо просто рахувати у млн. дол. Якщо зробити поправку на інфляцію, то можна припустити, що вони були зроблені меншою кількістю українців за кордоном. Отже, можна з певною імовірністю стверджувати, що масштаби зовнішньої трудової міграції українців за кордон зменшилися, хоча, можливо і не у два рази.

Таблиця 4.

Динаміка обсягів приватних грошових переказів з-за кордону, млн. дол. США

Рік	2007	2008	2009	2010	У % до попереднього року		
					2008	2009	2010
Загальний обсяг надходжень	4922	6177	5370	5862	125,5	86,9	109,2

Джерело: НБУ, Огляд приватних грошових переказів в Україну [22].

⁷ Усього в ході "Обстеження трудової міграції в Україні" було опитано 22099 домогосподарств, з них 13680 – у сільській місцевості. За даними більшості досліджень, саме сільське населення є основним джерелом трудових мігрантів за кордон. Розширена вибірка серед них, можливо, дозволила краще осягнути і поширеність міграцій [3].

⁸ Зауважимо, що цей показник не є точною оцінкою надходжень від трудових мігрантів. Обсяг приватних грошових переказів враховує не тільки тимчасових трудових мігрантів, але й інших осіб, котрі в різний час полишили Україну і переводять кошти близьким людям, які залишилися на Батьківщині. Також сюди відносяться надходження резидентам України незалежно від їхнього громадянства.

Підсумовуючи зазначене вище, перш за все, підкреслимо, що питання трудової міграції в межах нашої країни вивчені досить слабо, а оцінка їх обсягів взагалі не розглянута в науковому дискурсі. Огляд наявних оцінок масштабів міжнародної трудової міграції свідчить про неусталеність методик та суттєву залежність результатів від наявної емпіричної бази. Авторські оцінки базуються на використанні методу коефіцієнтів, які розраховані на базі соціологічних опитувань за репрезентативною для дорослого населення України вибірковою сукупністю, та пропонують інтервальні оціночні показники.

Як було підраховано, загальна кількість трудових мігрантів у 2010 – січні-квітні 2011 року складала від 2,2 до 2,6 млн. З них кількість трудових мігрантів в межах країни оцінюється від 1,6 до 1,9 млн. осіб, зовнішніх – від 0,61 до 0,75 млн. осіб. Отримані оцінки свідчать про поширеність трудових міграційних практик. При цьому слід наголосити, що внутрішня трудова міграція, будучи майже невивченою, є помітно більшою за зовнішню і має справляти помітний вплив на ринок праці в Україні. З точки зору контролю (управління) процесами внутрішньої трудової міграції важливим є вивчення її передумов, форм та наслідків, а також використання її потенціалу для забезпечення економічного розвитку.

Оцінки зовнішньої посткризової міграції виявилися істотно скромнішими, ніж будь-які дані до кризи. Різниця навряд чи може бути повністю пояснена відмінностями у методології. Вона свідчить, на нашу думку, про те, що українська трудова міграція скоротилася під впливом світової економічної кризи.

Ще один висновок, який є важливим для забезпечення ефективної міграційної політики, – доцільність системного проведення вибіркового опитування національного рівня з метою виявлення та визначення просторової мобільності населення в цілому та ідентифікації трудових маятникових міграційних потоків, зокрема, а також вивчення ознак мобільних та немобільних груп робочої сили.

Література:

1. Migration and Remittances Factbook 2011 / by Dilip Ratha – 2nd Ed. – 2010.
2. Прибиткова І. Зміни в поселенській структурі населення України та тенденції міграції // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1 – К.: ІС НАНУ, 2011. – С. 102–114.
3. Зовнішня трудова міграція населення України / під кер. Е.М. Лібанової – К.: УЦСР, Держкомстат України, 2009. – 119 с.
4. Прибыткова И.М. Общая теория трудовой маятниковой миграции населения // Проблемы развития социологической теории. Социальные процессы в Украине. – Вып. 4. – К.: ІС НАНУ, 2004. – С.283-287.
5. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси в Україні / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://novisa.com.ua/upload/file/migration%20process%20in%20Ukraine,%20Prybytkova%20ukr.pdf>.
6. В Україні посилилась внутрішня трудова міграція. // Радіо Свобода. – 5.10.2009. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/archive/news/20091005/630/630.html?id=1843690>.
7. Малиновська О.А., Балакірева О.М. Деякі аспекти сучасної міграції населення України // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання: Зб. наук. публ. – Вып. 5. К.: А.Л.Д., 1996. – С.146-159.
8. Шестаковський О. П. Зовнішня та внутрішня трудова міграція українців (за результатами дослідження 2010–2011 років) /О. Шестаковський // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб-к наукових праць. – Вып. 17. – Х.:ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – 2011. – С. 333–337.
9. Доповідь "Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2011 році". – с. 8. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/gdn/sdh/sd_2011.zip.
10. Паниотто В.І., Максименко В.С., Харченко Н.М. Статистичний аналіз соціологічних даних. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – 270 с.
11. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – К., 2003. – 189 с.
12. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль: Лідер, 2002. – 52 с.
13. Позняк О. Масштаби зовнішніх трудових міграцій населення України// Україна: аспекти праці. – 2002, № 6.
14. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення //Економіка України. – 2001. - № 4.
15. Малиновська О. Проблема зовнішньої трудової міграції в Україні // "Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу. Міжнародний науково-практичний семінар" (Львів, 11 листопада 2003 року).- Режим доступу: (<http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2003/sem11-11.htm#mal>).
16. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества // Социология: теория, методы, маркетинг. – К., 2002. - № 4. – С.159.